

Сергій Кулешов

ПЕРСПЕКТИВНІ НАПРЯМКИ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ У СПЕЦІАЛЬНОМУ ДОКУМЕНТОЗНАВСТВІ

Оглядаючи розвиток документознавства в Україні за останнє десятиліття, можна констатувати, що воно сформувалося в нашій країні як наукова дисципліна і має вже певні здобутки. Серед стимулів конституювання цієї наукової дисципліни основними, на мій погляд, були (і залишаються): необхідність нормативного та науково-методичного забезпечення організації документостворення та документообігу в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, підприємствах, установах та організаціях (далі - установах) в нових умовах їхнього функціонування (тобто після набуття Україною незалежності); впровадження в установах систем електронного діловодства та документообігу (СЕДД); значна потреба у вузівській підготовці документознавців, які будуть спроможні вирішувати складні завдання, пов'язані з зазначеними вище інноваціями. Інституалізацію документознавства, підвищення його соціального статусу в нашій країні, зокрема засвідчили заснування та діяльність Українського науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства (УНДІАСД) Головного архівного управління при Кабінеті Міністрів України (зараз - Державний комітет архівів України), започаткування і проведення документознавчих досліджень в Інституті архівознавства та Інституті рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, відкриття вузівської спеціальності "Документознавство та інформаційна діяльність" і, нарешті, серед останніх подій - затвердження ВАКом України наукової спеціальності 07.00.10 "Документознавство, архівознавство", що дає можливість захищати дисертації за результатами документознавчих досліджень.

У цілому зміст документознавчих публікацій останніх років свідчить про чітку диференціацію документознавства на загальне та спеціальне. Якщо не брати до уваги вкрай актуальні статті щодо змісту документознавчої освіти у вищій школі¹, то серед небагаточисельних загальнодокументознавчих публікацій привертає увагу монографія Г. М. Швецової-Водки² (в якій узагальнено результати десятилітніх досліджень автора з теорії документа), а також результати дискусії щодо структури документознавства та його меж як наукової дисципліни у зв'язку із прийняттям паспорта наукової спеціальності 07.00.10 "Документознавство, архівознавство"³. Порушується питання щодо "перейменування науки і відповідної навчальної дисципліни про документ у широкому його розумінні на документологію"⁴. Слід зауважити, що подібні пропозиції вже мали місце і раніше, вони варті уваги, однак, на мою думку, таке виокремлення доцільне тільки у межах комплексної наукової дисципліни "Документознавство" і як позначення її розділу "Загальне документознавство", зважаючи, що документологія структурно не відрізняється від напрямків спеціального документознавства⁵. Разом з тим, досить сумнівною виглядає можливість створення у межах документології єдиних концепцій "життєвого циклу документа" або різних сукупностей документів - потоків чи фондів, враховуючи специфіку структури, функціонування чи організації сукупностей видань, службових та архівних документів. Ефективним може бути розроблення лише теоретичних засад створення спільних інформаційних ресурсів цих документів. Вирішення цієї нагальної проблеми знаходиться на межі з теорією та практикою організації інформаційної діяльності. Безперечно, спектр загальнодокументознавчої (документологічної) проблематики може бути значно ширшим⁶ і її дослідження значною мірою споріднені із напрямками спеціального документознавства. Зокрема, як і раніше, я вважаю, такі наукові розробки можуть бути пов'язані з вивченням різних видів документів, специфічних як за характером документної інформації (наприклад, картографічні), так і за способом її фіксування та відтворення (аудіовізуальні, електронні).

Полишаючи проблематику загального документознавства, стисло зупинюся на перспективних напрямках наукових досліджень зі спеціального документознавства. Одним з таких напрямків залишається опрацювання теоретичних питань. Поодинокі

концептуальні публікації у спеціальному документознавстві пов'язані, як правило, з науковими напрямками чи проблемами споріднених галузей знань. Серед них відзначимо ґрунтовну статтю К. Є. Новохатського, в якій критично проаналізовано визначення поняття "документ" в законах України⁷, публікацію Г. М. Швецової-Водки щодо визначень документа в архівознавстві⁸, а також матеріали дискусії, ініційованої її статтею, присвяченої співвідношенню понять "документ" та "історичне джерело"⁹. Перспективним є розроблення питань теорії діловодства, як практичної сфери впровадження досліджень спеціального (у даному разі управлінського) документознавства та споріднених наукових дисциплін (джерелознавства, архівознавства). Деякі аспекти цієї проблеми порушені у статті О. М. Загорецької¹⁰.

Вважаю, що помітним явищем в теорії спеціального документознавства, незважаючи на загальний архівознавчий контекст, є стаття Л. Драгомірової з методології визначення і технології створення оптимальної моделі організації документів Національного архівного фонду України*, де висловлені міркування щодо поняття "документ", сутності інформаційної складової документа, характеристики різних видів документів, побудови класифікацій документів, організації сукупностей документів як інформаційної системи та історичних джерел тощо¹¹. Виглядає перспективною декларована Л. А. Драгоміровою необхідність взаємопов'язаного дослідження, висловлюючись її термінологією, документальних комплексів (наприклад, організаційно-розпорядчий, плановий, обліково-бухгалтерський, звітний тощо) як елементів первісного фонду (с. 122), що справедливо не тільки для архівних, але й для документаційних (документальних) фондів установ¹².

Термінологічні проблеми спеціального документознавства можна віднести до ряду "вічних". Про це свідчить, зокрема, і зміст публікацій, про які йшлося вище, та й деяких інших, на які я не посилаюсь. Еволюція поглядів на визначення понять (та й взагалі на засоби вирішення конкретних наукових проблем) цілком закономірна. Вона відображає зрушення як в теоретичному базисі самої наукової дисципліни, так і у практиці відповідної цій дисципліні сфери практичної діяльності. Однак, підбиття певного підсумку, фіксація меж певного етапу розвитку науки так чи інакше є необхідними. Такий етап, зокрема, відбив зміст нової редакції ДСТУ 2732-2004 "Діловодство й архівна справа. Терміни та визначення понять" (розроблений УНДІАСД за замовленням Держкомархіву України), затвердженого наказом Держспоживстандарту України. Оскільки остаточна редакція стандарту рік була на затвердженні, а стандарт (за наказом) набуде чинності з 1 червня 2005 р., то можна передбачити, що він втратить частину своєї оперативної інформації. Залишає певну перспективу щодо наукового опрацювання визначень понять, пов'язаних з електронним документостворенням та документообігом, зміст законів України "Про електронні документи та електронний документообіг" і "Про електронний цифровий підпис". Думаю, що документознавці та архівісти мають взяти участь також у розробленні проекту ДСТУ, гармонізованого з ISO 5127-2001 "Інформація та документація. Словник" і щодо цього відповідні рекомендації направлені УНДІАСД до Технічного комітету стандартизації "Інформація та документація" (ТК-144) для включення їх до плану стандартизації.

Безперечно, що перспективними залишаються уніфікація та стандартизація не тільки діловодної термінології, а й технології діловодства, що є традиційним напрямком управлінського документознавства. Разом з тим, під час впровадження національних стандартів з діловодства та уніфікованих вимог до створення управлінських документів можливі труднощі, пов'язані з правовим статусом таких стандартів. Дана ситуація спричинена нормами Закону України "Про стандартизацію", зокрема абзацом першим ст.12, де сказано, що "стандарти застосовуються на добровільних засадах, якщо інше не встановлено законодавством". Наприклад, на цей час в Україні серед нормативних документів, що регулюють сферу діловодства, є "Примірна інструкції з діловодства у міністерствах, інших центральних органах виконавчої влади, Раді міністрів Автономної Республіки Крим, місцевих органах виконавчої влади", затверджена постановою Кабінету

Міністрів України від 17 жовтня 1997 р. № 1153 (далі - "Примірна інструкція з діловодства..."), та національний стандарт України ДСТУ 4163-2003 "Державна уніфікована система документації. Уніфікована система організаційно-розпорядчої документації. Вимоги до оформлювання документів" (підготовлений відділом УНДІАСД за замовленням Держархіву України), затверджений та набув чинності за наказом Держспоживстандарту України від 7 квітня 2003 р. № 55. В них дещо по різному викладено вимоги до оформлювання організаційно-розпорядчих документів (ОРД). Зрозуміло, що стандарт містить більше нових і, сподіваюсь - раціональних, підходів до змісту таких вимог, зумовлених потребами сьогодення. Однак, у працівників служб діловодства та державних архівів виникає питання: який документ у цьому разі застосовувати? Безперечно, що "Примірна інструкція..." за своїм правовим статусом тут має пріоритет і тоді постає завдання щодо її перероблення і внесення до неї відповідних змін (не тільки пов'язаних з оформлюванням ОРД). Перероблення "Примірної інструкції..." та її затвердження - процес довготривалий і на цей період буде залишатися зазначена правова невизначеність. Водночас за замовленням Держархіву України відділом документознавства УНДІАСД було розроблено і видано (на підставі схвалення методичною комісією комітету) методичні рекомендації щодо застосування ДСТУ 4163-2003¹³. Також УНДІАСД на основі цього стандарту планує завершити у 2005 році підготовку збірника форм ОРД. Потреба у такому збірнику вже давно є нагальною, зважаючи на значну поширеність в країні посібників з різними рекомендаціями щодо уніфікованих формулярів ОРД, причому часто копійованих з російських видань, які підготовлені, зрозуміло, на підставі інших нормативних документів.

Низку проблем, пов'язаних з правовим регулюванням організації діловодства в Україні, має вирішити відповідний законодавчий акт. Починаючи з квітня 2002 р. працює створена Держархівом України робоча група з розроблення проекту Закону України "Про діловодство". Законопроект (після обговорення варіантів проекту із зацікавленими установами, його погодження співрозробниками, Міністерством юстиції України тощо) пройшов юридичну експертизу в Кабінеті Міністрів України, за результатами якої розробникам було рекомендовано доопрацювати його з метою розширення предмета правового регулювання. Зараз робочою групою здійснюється підготовка нової редакції законопроекту. Закон України "Про діловодство" (не виключно, що цю назву буде уточнено), на мою думку, повинен: визначити повноваження суб'єктів організації діловодства в країні; утвердити норму щодо неухильного виконання основних нормативно-правових актів, спрямованих на організацію діловодства, зокрема, стандартів на створення управлінських документів (між іншим, це надасть ДСТУ 4163-2003 статус підзаконного акта), інструкції з діловодства, номенклатури справ в установах незалежно від форми власності; здійснити законодавче регулювання питань організації електронного діловодства з метою уникнення втрат службових електронних документів, їх інформації, а також змін в цій інформації; забезпечити права власності установ на їх документаційні фонди; встановити відповідальність з метою запобігання втрат та несанкціонованого знищення службових документів, зокрема під час ліквідації та реорганізації установ тощо. Прийняття цього закону дасть реальні підстави для перероблення "Примірної інструкції з діловодства..." та підготовки на її основі інструкцій з діловодства органів державної влади, органів місцевого самоврядування, інших установ. У найближчій перспективі передбачається також перевидання ДСТУ 4163-2003, в якому буде враховано пропозиції працівників служб діловодства установ, інших фахівців з питань підготовки службових документів щодо уточнення змісту формулювання окремих вимог до оформлювання ОРД, а також виправлено помилки, що виникли під час редакційного опрацювання тексту у видавництві.

Потреба у доопрацюванні "Примірної інструкції з діловодства..." виникне також в результаті прийняття нормативно-правових актів як підзаконних щодо законів України "Про електронні документи та електронний документообіг" та "Про електронний

цифровий підпис". Ці доповнення інструкції будуть пов'язані з організацією створення та обігу електронних документів (далі - ЕД) у діловодстві, впровадженням систем електронного діловодства¹⁴. Слід зауважити, що представники архівних установ брали участь в обговоренні проекту "Типового порядку здійснення електронного документообігу в органах виконавчої влади", що подано до Кабінету Міністрів України на затвердження. Взагалі, науковий напрямок, пов'язаний з організацією електронного діловодства, є одним з найперспективніших у спеціальному документознавстві. Найактуальнішими завданнями у межах цього напрямку слід вважати підготовку нормативних документів, спрямованих на вдосконалення діловодства із застосуванням електронного документообігу в органах державної влади та органах місцевого самоврядування, нормативного документа, що регламентує організацію зберігання ЕД у діловодстві та архівному підрозділі органу державної влади, органу місцевого самоврядування, підприємства, установи, організації. Значною мірою створення цих документів буде пов'язано (оскільки вказані завдання з реалізації процесів електронного діловодства мають розглядатися у комплексі з проблемою організації електронних архівів) з розробленням експериментальної моделі архівного зберігання ЕД, підготовкою концепції створення архівів ЕД і сертифікатів постійного строку зберігання і відповідно нормативного документа, буде регламентувати постійне зберігання ЕД в архіві. Слід зауважити, що зазначені нормативні документи та перспективні розробки зафіксовані як заходи у проекті "Програми впровадження електронних документів, електронного документообігу, електронного цифрового підпису, стимулювання підприємств, установ і організацій, які впроваджують електронний документообіг", що буде наданий Верховній Раді України для затвердження Законом України. Є сподівання, що прийняття Верховною Радою України цієї Програми як законодавчого акта з відповідним фінансуванням її виконання, уможливить виконання передбачених в ній заходів, оскільки, зрозуміло, що для вирішення таких масштабних завдань необхідним є залучення, крім документознавців та архівознавців, творчих колективів низки науково-дослідних установ, які набули досвід вирішення питань організації створення та обігу електронної документації, розроблення носіїв для максимально тривалого збереження електронної документної інформації. Необхідно також зауважити, що проблематика, пов'язана із створенням та застосуванням ЕД, є однією з найбільш обговорюваних (а звідси актуальною, і разом з цим, дискусійною) світовим співтовариством архівістів та керуючих документацією. Зокрема, найбільше їхнє занепокоєння викликає відсутність на сьогодні вирішення проблеми визначення автентичності ЕД. Серед інших проблем - встановлення правового статусу ЕД, розроблення раціональної технології експертизи їхньої цінності, меж поняття "електронний документ" тощо¹⁵. За думкою авторитетних учених певні нормативні засади вирішення проблеми автентичності ЕД надають ISO 15489-1-2001(E) "Information and documentation - Records management - Part 1: General" та ISO/TR 15489-2-2001 (E) "Information and documentation - Records management - Part 2: Guidelines"¹⁶.

Слід також зауважити, що пункт третій Резолюції делегатських зборів національних архівістів і президентів національних професіональних асоціацій, членів Міжнародної ради архівів, з приводу XXXV засідання Міжнародної конференції Круглого столу архівів (CITRA) (Рейк'явік, 13 жовтня 2001 р.) містив рекомендацію всім утворювачам документів, як публічним, так і приватним, щоб діловодство, включаючи й електронне, велося відповідно до умов зазначеного двочастинного стандарту ISO 15489-2001. Зважаючи на це, УНДІАСД, як член Технічного комітету стандартизації "Інформація і документація" (ТК-144), подав у 2003 р. до цього комітету пропозицію включити даний стандарт до плану розроблення ДСТУ, гармонізованого з ISO 15489. Відповідно до цього плану Державне підприємство "Український науково-дослідний і навчальний центр проблем стандартизації та якості" замовило УНДІАСД підготовку ДСТУ, що буде відповідником зазначеного ISO. На цей час в УНДІАСД вже було розроблено і опубліковано проект концепції впровадження норм міжнародного стандарту ISO 15489-

2001 "Інформація та документація. Керування документацією в Україні" (відп. виконавець І. Є. Антоненко)¹⁷. На сьогодні робочою групою підготовлено першу редакцію проекту модифікованого стандар-ту-відповідника ISO, тобто у цьому документі порівняно зі змістом ISO є так звані технічні відхилення - уточнення, зміни чи доповнення норм ISO відповідно до вітчизняного законодавства або інших нормативно-правових актів, прийнятих в Україні. Проект стандарту вже погоджено Держкомархівом України та Технічним комітетом стандартизації "Інформація і документація" (ТК-144).

Впровадження норм роботи з ЕД та керування документацією є майбутніми інноваційними напрямками практичної діяльності служб діловодства в Україні. Разом з тим, безперечно, в управлінському документознавстві існує ще багато наукових проблем, пов'язаних з організацією традиційного діловодства. Зокрема, можна вказати на багатоаспектну проблему експертизи цінності документів, вирішення якої знаходиться на межі документознавства, архівознавства та історичного джерелознавства*. Українські документознавці та архівознавці в останній час посилили увагу до вирішення цієї проблеми, зокрема у контексті підготовки та впровадження нових "Основних правил роботи державних архівів України" (К., 2004), під час розроблення тематики дисертаційних досліджень¹⁸. З даною проблематикою також пов'язані перспективні дослідження історії, теоретичних засад, методики підготовки та організації функціонування у діловодстві переліків документів зі строками зберігання¹⁹. Особлива актуальність цього дослідницького напрямку зумовлена вкрай низькими темпами підготовки відомчих переліків, відсутністю методологічної та методичної бази цього напрямку практичної діяльності. З іншого боку, збільшення частки економічного сектора з недержавною формою власності призвело до утворення значної кількості видів документів, що раніше в Україні не існували. Це зумовлює нагальність створення відповідного переліку таких документів та й у цілому дослідження видів документів "комерційної" документації.

Актуальним залишається також розроблення посібників, спрямованих на наукове та методичне забезпечення організації діловодства в різних типах установ. Провідну роль у реалізації даного напрямку діяльності, як і раніше, відіграють Держкомархів України, центральні та обласні державні архіви, УНДІАСД. Значна активізація цієї роботи зумовлена прийняттям другої редакції Закону України "Про Національний архівний фонд та архівні установи", впровадженням "Основних правил роботи державних архівів України" (в яких чітко визначено повноваження архівних установ щодо управління діловодством), а також більшою увагою, яка приділяється на засіданнях колегії Держкомархіву України питанням організації діловодства і, зокрема, електронного.

Перспективними залишаються історичні документознавчі дослідження, зокрема історії діловодства в Україні. Слід зауважити, що цьому напрямку, завдяки його спорідненості з іншими спеціальними історичними дисциплінами, присвячено значну кількість публікацій. Разом з тим, на сьогодні відсутня фундаментальна праця, в якій було б викладено всі етапи історії діловодства в Україні²⁰. Є також "прогалини" у дослідженні певних періодів і, як не дивно, це стосується також ХХ ст., тобто організації діловодства в УСРР, УРСР²¹, у тих регіонах України, що знаходились у 1920-1930-х роках під владою Польщі, Чехословаччини, Румунії. Мало вивченими залишаються на сьогодні питання організації діловодства у часи УНР, Української Держави, правління Директорії УНР.

1. Див., наприклад: Кушнарєнко Н. М. Складові змісту спеціальності "Документознавство та інформаційна діяльність": питання методології // Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія. - 2004. - № 1. - С. 42-45.; Кулєшов С. Г., Прокопенко І. П. Управління документацією: підготовка фахівців у вищих школах за рубєжем // Архіви України. - 2003. - № 1-3. - С. 53-64; Палєха Ю. Основні чинники впливу на вузівську підготовку документознавців // Студії з арх. справи та документознавства / Держкомархів України; УНДІАСД. - К., 2003. - Т.

11. - С. 168-172; Морозюк І. Формування напрямів освіти документознавців // Вісн. Кн. палати. - 2003. - № 10. - С. 27-29.
2. Швецова-Водка Г. М. Документ і книга в системі соціальних комунікацій / Рівнен. держ. гуманітар. ун-т. - Рівне, 2001. - 438 с.
3. Слободяник М. Структура сучасного документознавства // Вісн. Кн. палати. - 2003. - № 4. - С. 18-21; Кулешов С. Новий погляд на структуру документознавства // Вісн. Кн. палати. - 2003. - № 10. - С. 24-27.; Філіпова Л. Про наукові дослідження з сучасного документознавства та бібліотечно-бібліографічних наук // Вісн. Кн. палати. - 2004. - № 3. - С. 22-23; Кушнарєнко Н. М. Наука про документ: момент біфуркації // Документознавство. Бібліотекознавство. Інформаційна діяльність: проблеми науки, освіти, практики: Матеріали міжнар. наук.-практ. конф. - К., 25-26 трав. 2004 р. - К., 2004. - С. 9-11.
4. Кушнарєнко Н. М. Складові змісту спеціальності "Документознавство та інформаційна діяльність: питання методології". - С. 17-18.
5. Див., наприклад: Илизаров Б. С. Актуальные теоретические и методологические проблемы советского архивоведения: Учеб. пособие / МГИАИ. - М., 1984. - С. 33-34.
6. Зокрема, в українських публікаціях фактично не було відгуків на дискусію з приводу міркувань, висловлених провідним російським архівознавцем В. П. Козловим щодо окремих концептуальних питань теорії археографії (вони, на мою думку, дотичні також і теорії загального документознавства). Див., зокрема: Козлов В. П. Приглашение к размышлению об археографии состоялось... // Отечеств. архивы. - 2002. - № 6. - С. 58-70.
7. Новохатський К. Документ як об'єкт інформаційних відносин в законах України: спроба огляду деяких визначень // Архівознавство. Археографія. Джерелознавство: Міжвід. зб. наук. праць. Вип. 3. Джерелознавчі дисципліни / Держкомархів України; УДНДІАСД; НАН України; Ін-т історії України; Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського та ін.; Редкол.: Р. Я. Пиріг (голова) та ін. - К., 2001. - С. 361-370.
8. Швецова-Водка Г. Визначення документа в архівознавстві // Студії з арх. справи та документознавства / Держкомархів України; УНДІАСД. - К., 1999. - Т. 4. - С. 99-102.
9. Вона ж. Співвідношення понять "документ" та "історичне джерело" // Архіви України. - 2001. - № 4-5. - С. 33-56; Кулешов С. Ще раз про "доджерело" // Студії з арх. справи та документознавства / Держкомархів України; УНДІАСД; Європейський ун-т. - К., 2002. - Т. 8. - С. 135-139.
10. Загорецька О. Теорія діловодства як галузь наукових знань // Там само. - С. 139-141.
11. Драгомірова Л. Оптимальна модель організації документів Національного архівного фонду: методологія визначення і технологія створення (науково-практичний коментар до третього розділу "Основних правил роботи державних архівів України") // Там само. - К., 2004. - Т. 11. - С. 111-133.
12. Сприймаючи позитивно цікаві, але іноді спірні інновації, водночас порадив авторці не бути настільки категоричною у своїх висловлюваннях щодо перспектив інших дискусій, наприклад, зауважуючи, що, виходячи з обгрунтованої нею певної тези, "будь-яка дискусія про те, за яких умов описаний архівний документ набуває статусу історичного джерела, втрачає всякий сенс" (Драгомірова Л. Оптимальна модель організації документів... - С. 132, виноска № 22).
13. Методичні рекомендації щодо застосування ДСТУ 4163-2003 "Державна уніфікована система документації. Уніфікована система організаційно-розпорядчої документації. Вимоги до оформлювання документів" / Розробники: Кулешов С. Г.,

- Кузнєцова Л. В., Загорецька О. М., Лозова С. Ф., Ситник Т. О.; Держкомархів України; УНДІАСД. - К., 2004. - 62 с.
14. Див., зокрема, матеріал розмови кореспондента газети "Урядовий кур'єр" із заступником голови Держкомархіву України Г. Портновим (Електронне діловодство та електронні архіви: обговорюємо проблеми // Уряд. кур'єр. - 2004. - 26 лют.).
 15. Див., наприклад: "Матеріали до засідання Комітету з правових питань Міжнародної ради архівів (4-7 трав. 2004 р, Київ)" (Архіви України. - 2004. - № 3. - С. 51-115); Боряк Г. Архіви України: В серці суспільства чи на маргінезі суспільних потреб? // Архіви України. - 2004. - № 4. - С. 14-15.
 16. Гранштрєм К. та ін. Автентичність електронних документів: Звіт Комітету з правових питань МРА, підготовлений для ЮНЕСКО (листоп. 2002 р.) // Там само. - № 3. - С. 90-91.
 17. Антоненко І. Проект концепції впровадження в Україні норм міжнародного стандарту ISO 15489 "Інформація та документація. - Управління документацією" // Студії з арх. справи та документознавства / Держкомархів України; УНДІАСД; Європейський ун-т. - К., 2004. - Т. 11. - С. 172-177.
 18. Див. наприклад: Купченко В. П. Науково-методичні засади комплектування державного архіву (на прикладі Держархіву м. Києва): Автореф. дис. канд... іст. наук / УНДІАСД. - К., 2004. - 20 с.; Сельченкова С. Експертиза цінності управлінських документів недержавних організацій: Організаційно-методичний аспект // Студії з арх. справи та документознавства / Держкомархів України; УНДІАСД; Європейський ун-т. - К., 2004. - Т. 11. - С. 133-137.
 19. Вона ж. Особливості укладання відомчих переліків документів зі строками зберігання // Студії з арх. справи та документознавства / Держкомархів України; УНДІАСД. - К., 2003. - Т. 9. - С. 133-137; Вона ж. Організаційні та методичні проблеми створення вітчизняної системи переліків документів із строками зберігання // Архіви України - 2003. - № 4-6. - С. 114-121.
 20. Як приклад видання останніх років, що містить матеріали з історії діловодства в Україні, можна навести: Нариси історії архівної справи в Україні / За заг. ред. Ірини Матяш та Катерини Климової. - К., 2002. - 609 с.
 21. Певні спроби подолання цих "лакун" зроблено в публікаціях: Загорецька О. Нормативне та науково-методичне забезпечення організації діловодства в Україні у 1950-1980-х рр. // Студії з арх. справи та документознавства / Держкомархів України; УНДІАСД; Європейський ун-т. - К., 2004. - Т. 11. - С. 177-182; Кулешов С. З історії організації наукових досліджень процесів діловодства в Україні у 1920-1930-х роках // Там само. - С. 164-167.